

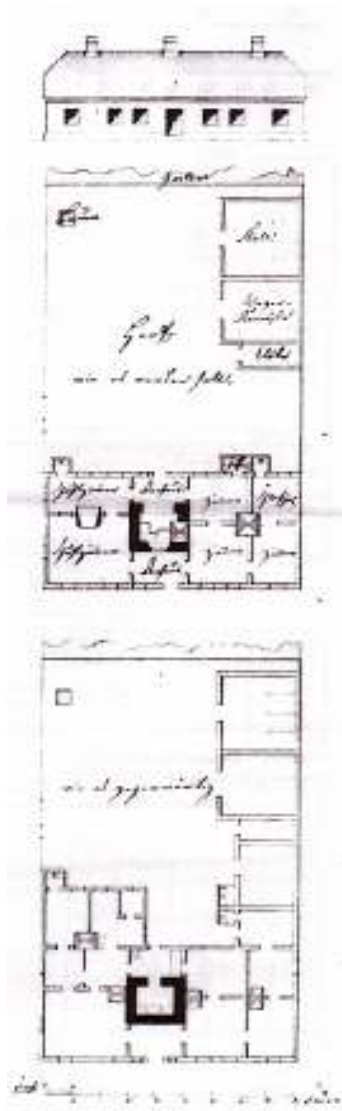
August Wilhelm Hupel ja Paide

Allikana suures osas kasutatud I. Jürjo raamatut "Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel"

August Wilhelm Hupel sündis **25. veebruaril 1737.** aastal Saksamaal, Weimari lähedal, peamise osa oma elust viibis Põltsamaal. Paidesse asus ta elama 68. aastaselt, **1805. aasta maikuus**, ostes Paide kreisiarstilt, nõunik (hofrath) Christoph Rinnelt maja turuplatsi ääres. Sel ajal kandis maja krundinumbrit **30**. Maja kuulub praegu AS-le Kalev, selles asub "Kalevite Kodu" ning selle praegune aadress on **Vee 1**.

Pilt raamatust "Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel"

joonis Muinsuskaitseameti arhiivist

Sel ajal, kui Hupel maja ostis ei olnud sellel veel Vee tn poolset juurdeehitust vaid see koosnes ainult turuplatsi poolsest hoonest. Maja kõige varasem omanik on teada 1785. aastast, siis oli selleks nahaparkal Pormann. Kuid juba 1740-te aastate kaardil on näidatud, et krunt on hoonestatud. Kuna kõik Paide hooned põletati maha 1703. a Vene vägede rüüsteretke käigus, siis on Hupeli maja ilmselt üks vanematest Paide linnas säilinud majadest. Peale Pormanni sai 1787. aastal maja omanikuks raeliige ja kaupmees Rudolphi ning pärast teda Christoph Rinne.

Veidi hilisemast ajast (1848) pärit maja jooniselt võib näha maja siseruumide paigutust nagu see tõenäoliselt oli ka Hupeli aja. Üks asus turuplatsi poolse külje keskosas, sellest sümmeetriliselt kahel pool kolm praegusest väiksemat, ruudukujulist akent. Maja keskosas, kohe esiku taga asus suur mantelkorsten. Vasakut kätt oli üks suurem ja üks väiksem tuba, mille vahel oli väiksem ahi, parem kätt olid neli väiksemat tuba, millede vahel oli samuti ahi. Õue peal, praeguste kuuride ja garaaži koha peal asusid kolm kõrvalhoonet. Märgitud on ka kaev krundi kirdenurgas (kaevukoht asub seal siiani, selle müüritis on väga heas seisukorras ja väärrib eksponeerimist).

Hupeli elu lõpuaastad Paides oli võrreldes varasema perioodiga rahulikud, kirjavahetuses oli Hupel siin elades siiski üsna aktiivne, samuti suhtles ta linnas ja ümberkaudsetes mõisates elavate kohalike haritud sakslastega. Vanadus ja tervisehädad tingisid siiski, et Paides elades Hupel enam suuremaid teoseid ei koostanud, kuid avaldas siiski mõned artiklid Rosenpläneri ajakirjas "Beiträge" ja tegeles oma eesti-saksa sõnaraamatu täiendamisega, mis samuti ilmus veel tema eluajal. Samuti jätkas ta Paides leskede ja orbude eest hoolitsemist.

Oma **1816.** aastal koostatud testamendis avaldas Hupel, et soovib anda oma maja Paide linnale selles **tütarlaskeskooli** avamiseks. Ühtlasi annetas ta asutatava kooli heaks 1000 bankorubla. Seda soovi kordas Hupel vahetult enne surma kirjas foogtikohtule 29. detsembril 1818:

"Ühtlasi kordan ma oma teadaannet, et minu ostetud, senine Rinne maja koos kõigega, mis selle juurde kuulub, kaasa arvatud valli taga asuv köögiviljaaed, on kokku lepitud ja määratud tütarlaskeskooli koolimajaks, nii et kohe pärast minu surma võiks tütarlaskeskooli õpetajanna selle koos kõige juurdekuuluvaga, nagu ka varuks olevate küttepuudega oma valdusse võtta ja kasutama hakata. Seni maksan ma, niikaua kuni Jumal mulle päevi annab, tütarlaskeskoolile igal aastal 40 bankorubla üüri, kui ma just ei peaks otsustama kooli veel oma eluajal majja võtta ja sellele pool maja vabaks teha."

Tütarlaskeskooli puudutavast kirjavahetusest ilmneb, et Hupel toetas tütarlaskeskooli rajamist ka rahaliselt rohkem kui juba nimetatud tuhande bankorublaga. Tänu tema sidemetele saadi Eestimaa Krediidikassalt veel 1100 rubla, millele testamenditäiturid lisasid annetustest saadud 900 rubla. Kaupmees Seegeri annetusega kasvas tütarlaskeskooli rajamise kapital kokku 3200 rubla suuruseks. Selle kapitaliga oli linnal tõepoolest võimalik rajada uus kool, mida hakati õigusega kutsuma Hupeli tütarlaskeskooliks. **11. veebruaril 1818** avati kool pidulikult viie õpilasega, kelle hulgas oli ka testaatori sugulane Henriette Auguste Louise Hupel. Tütarlaskeskoolis käis 1818. aastal 25 ja 1819. aastal juba 44 tüdrukut, kuni aastani 1856 sai seal algharidust 517 tüdrukut. Seal oli palgal üks õpetajanna, Auguste von Glehn, kes õpetas lastele lugemist, kirjutamist, arvutamist ja käsitööd; mõni aasta pärast kooli asutamist laiendati õppekava veel paari ainega, nagu maateadus, ajalugu ja vene keel. Õppetöö Paide tütarlaskeskoolis oli põhjalikum kui tavalistes algkoolides, kuid ei küündinud siiski Eesti- ja Liivimaa suuremate linnade tütarlaskeskoolide tasemeni. [I. Jürjo raamatust "Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel"]

Hupel suri Paides **6. jaanuaril 1819.** aastal, olles siin elanud oma elu viimased 14 aastat.

Hupeli panus Paide linnale oli seega märkimisväärne. Paides korraldas ta oma raamatute avaldamist, annetas linna ja selle vaeste jaoks märkimisväärselt raha ning asutas siin Paide ühe vanema kooli ja Eesti väikelinnade esimese tütarlaskeskooli. Mainida võib ka seda, et Paide perioodile eelnenud ajal, mil Hupel toimetas oma ajakirja "Nordische Miscellaneen", ilmus selle 1790. aasta numbris 24 Hupeli artikkel (vt <http://www.eki.ee/nimeselts/txt/bo00230.htm>) ühes Liivi sõja ajal, 1564. aastal Tartus Rootsi ja Vene vahel sõlmitud rahulepingus mainitud kohanime "Paide" kohta. Artiklis põhjendab Hupel, et lepingus peeti silmas Weissensteini ehk Paide linna, mis näitab, et eestikeelne nimevorm Paide (isegi mitte Paede, mis võib olla paralleelvorm ja esineb hoopis hilisemates, 19. sajandi materjalides) oli kasutusel mitte üksnes 18. sajandi lõpul vaid juba 16. sajandi keskpaigas, seega kindlasti ka keskajal.

Peale Hupeli surma jätkas tema kingitud majas tegutsemist tema rajatud kool. Näib aga, et linnale kingitud kool hakkas varsti kitsaks jääma, sest 1848. a koostatud ümberehitusprojekti järgi ehitati sellele väike juurdeehitis Vee tänava poole, mille ulatust on hästi näha praeguse maja siseruumidest (tähistab aste allapoole). Turuplatsiäärsele hoonele kogu Vee tänava poolse tiiva juurde ehitamine toimus nähtavasti aga millalgi 19. sajandi teisel poolel.

Ühelt 1856. aasta joonistusest (Wilberg, originaal Järvamaa Muuseumis) on näha, et seal ajal oli majal püstlaudvooder nagu omane barokkstiilis ehitistele, aknad olid kuue ruuduga ning nende ees olid luugid. Majal oli ilmselt laudkatus.

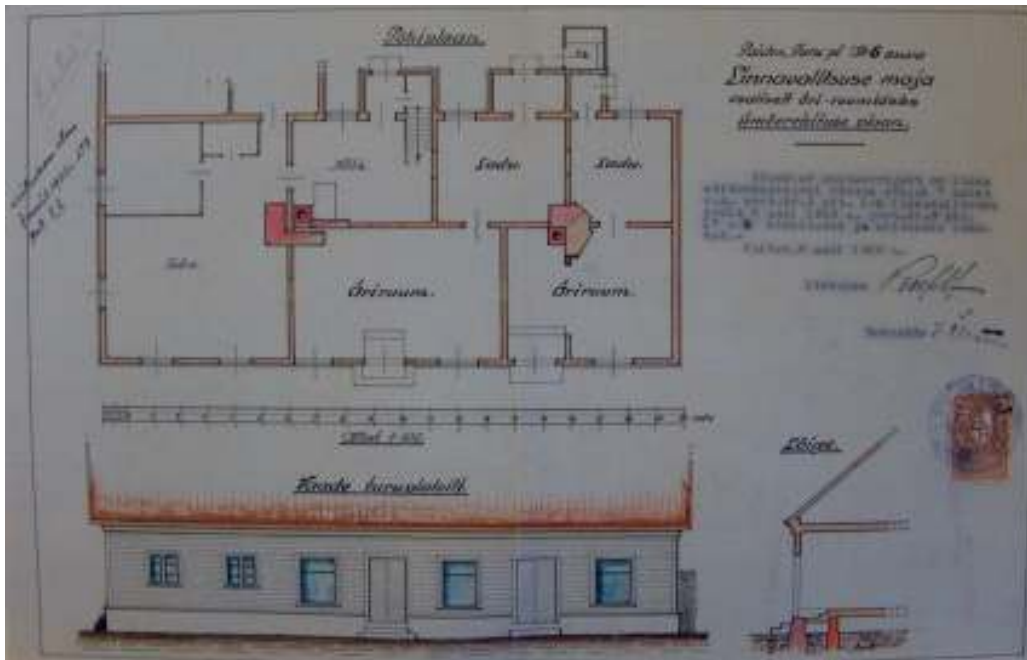
1902. a 17. oktoobri Paide Teatajas on artikkel Hupeli tütarlastekoolist, milles on kirjas:

"Remondi)tööd uues tütarlastekoolis on peaaegu lõpetatud ja juba lähematel päevadel peaks kolimine uude majasse aset leidma. Senistes ruumides oli kool tegev oma kaheksa aastakümnet, alates aastast 1820. Kool sai need ruumid endale tänu ajaloolase August Wilhelm Hupel'i pärandusele. Linnavalitsus võiks panna nüüd sellele majale mälestustahvli Hupelile, tänu kellele ju kool oli need ruumid saanud. Selle ajaloolise seiga tõttu on omamoodi raske neist ruumidest lahkudagi, kuid teisalt on tore, et on tekkinud vajadus suuremate ruumide järele. Senistel ruumidel paistab olevat Hupeli õnnistus. Juba korra on olnud vajadus pärandatud ruume Wasserstrassel (Vee tänaval) suure juurdeehituse abil laiendada ja nüüd on seal jälle kitsaks jäänud. Kooli külastatavus on aastakümnetelt kümnele kasvanud, vaid 90-ndate aastate suurte muutuste ajal, kui üks kord asendus teisega, oli selles osas tagasilööke. Kuid pärast uuendustega harjumist on uuel sajandil kooliskäijate arv jälle suurenenud ja sellele tuli nüüd ka ruumide osas reageerida. Uus tütarlastekool endises Hoffmanni villas vastab kõigile uue aja vajadustele. Klassiruumid on valgusrikkad, ruumikad ja õhurikkad. Ka ventilatsiooni eest on hoold kantud. Teisel korrusel asuvate kooliruumide kõrgetest akendest on avar vaade välja ja avatud akendest tulvab sisse värske õhk. Tänavalärm ja "vätiste" lõhnad seal ei sega. Suur "ringiturnimise" plats kutsub noori kehalisele tegevusele."

Seega kolis **1902.** aasta sügisel tütarlastekool kunagisest Hupeli majast Tallinna tänavale, nn endisse Hofmanni villasse (praegune Tallinna 60, KEA maja). Kuna 1910. aastal said valmis Pärnu ja Posti tänava koolimajad, kolis kool seejärel ühte või mõlemasse neist. Hupeli kingitud majas tegutses tema asutatud tütarlastekool seega 84 aastat. Kahjuks ei ole teada, kas ettepanek Hupeli mälestustahvli panemiseks majal sai teoks või mitte. Maja jäi aga edasigi Paide linnale ning selles asusid edaspidi peamiselt kaupluste- ja ametiruumid (sh Järva Maksuamet 1930-tel aastatel).

Ilmselt sellesse aega, mil tütarlastekool majast lahkus langeb ka vana mantelkorstna lõplik likvideerimine ning poeruumide sisseseadmine (pea)hoone väljakupoolsel küljel. Poeruumide jaoks jaoks murti hoone esiseina suured vitriinaknad ning kaks topeltustega varustatud sissepääsu, millega lõhuti hoone vanem fassaadilahendus." Veel 1960-tel on mainitud maja kaunistanud puitdekoorelemente, mis praeguseks on kadunud.

Vee 1 maja plaan 1929. aastast (Järvamaa Muuseumist)

Maja 1960-tel aastatel (foto erakogust)

Juba ENSV Restaureerimisvalitsuse 1967. a ja 1984. a uurimustöodes on nimetatud Vee 1 maja kui olulist kultuuriajaloolist objekti Paide linna jaoks. Kahjuks on Hupeli maja asukoht olnud viimastel aastatel ununenud, avaldatud on koguni seisukohta, et Hupeli maja asukoht praegune Keskväljak 8 maja ("Kuma foto"). Hupeli maja asukoht praeguse aadressiga Vee 1 avaldati aga Ühendus Weissenstein kodulehel 2005. a aprillis (vt <http://www.weissenstein.ee/articles.php?id=45> ja <http://www.weissenstein.ee/forum.php?forum=4&page=1&msg=199>) ning 9. aprilli 2005. a Järva Teatajas (vt <http://www.jt.ee/130405/esileht/20001076.php>)

Olemasolevad tõendid näitavad aga selgelt, et Hupeli kuuluks just praegune Vee 1 maja nagu on osundatud viidatud Restaureerimisvalitsuse töödes.

Hupeli maja asukohale viitavad allikad

1902. a Paide Teatajas on märgitud, et krunt, mille Hupel ostis Rinnelt, kandis numbrit 31. Ajalooarhiivis asuv krundi toimik näitab, et krunt nr 31 varasem number oli 30. Tomikus kattuvad krunt nr 30/31 omanike andmed nendega, mis avaldati 1902. a Paide Teatajas.

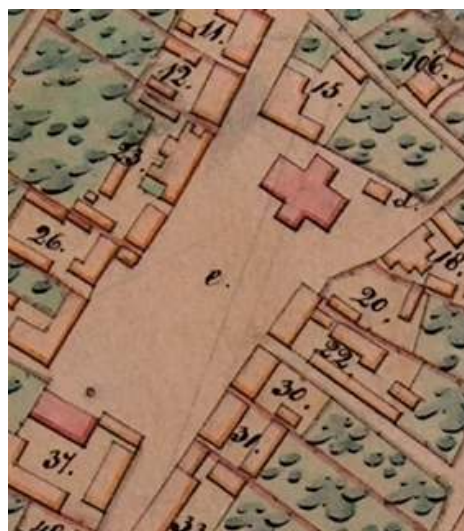
Koopia Järvamaa Muuseumist

Et krunt nr 30 asus praeguse Vee 1 krundi kohal näitavad nii 1785. a kui 1848. aasta Paide kaardid:

Kaart Ajalooarhiivist

(kaardi nimistikus märgitud,
et krunt nr 30 omanik oli parkal Bormann)

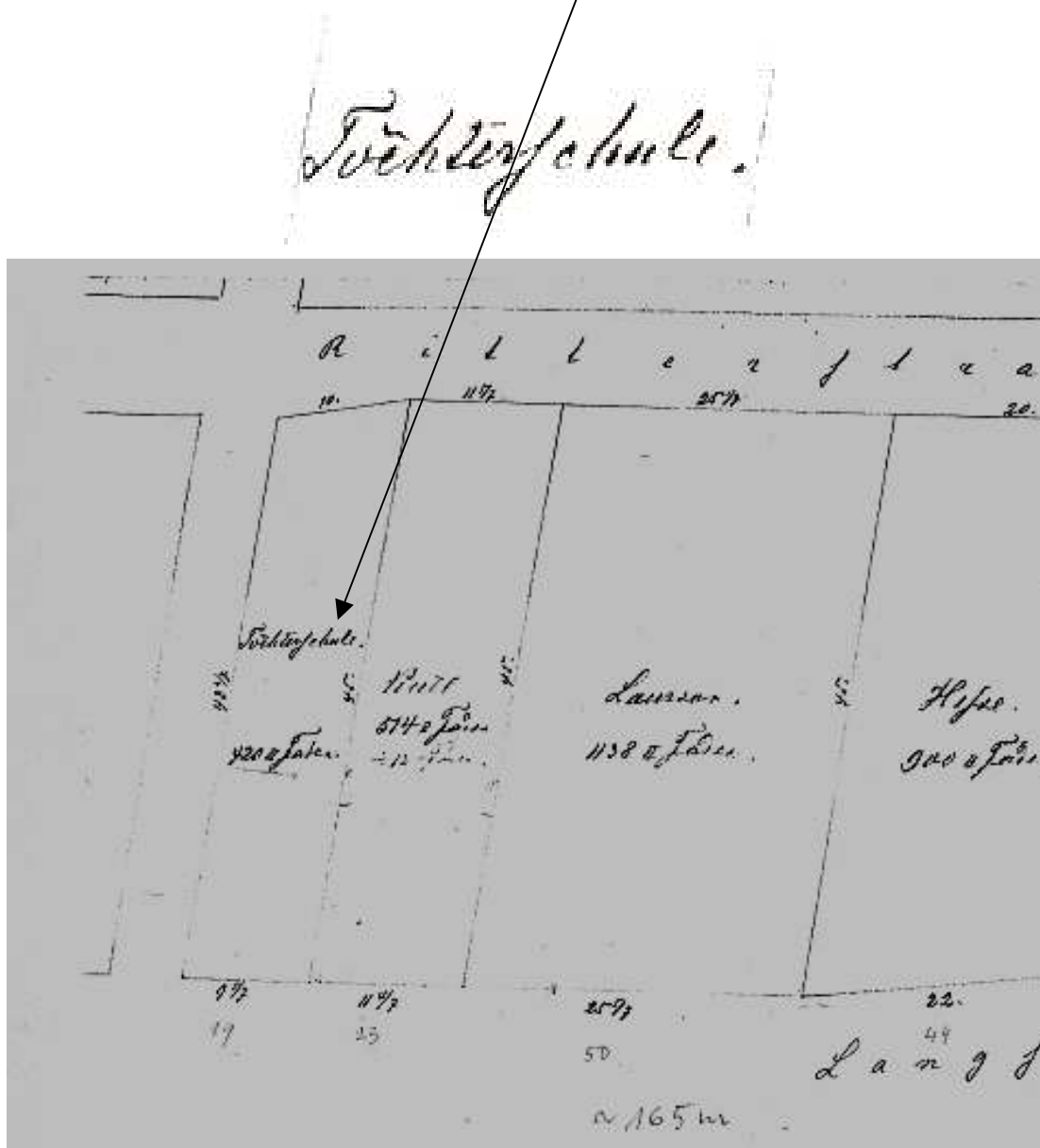
Kaart Ajalooarhiivist

Parempoolse, 1848. a kaardi nimistikus on märgitud, et krundil nr 30 asus tütarlastekool:

Selle aasta augustis leiti Järvamaa Muuseumist ka üks ilmselt 19. saj teiselt poolelt pärit joonis, millel on märgitud, et praeguse Vee 1 krundil asus tütarlastekool.

Ainus tütarlastekool, millele sellel joonisel oli võimalik viidata, sai asuda majas, mille linnale oli pärandanud August Wilhelm Hupel.

Seega puudub praeguseks igasugune kahtlus Hupelile kuulunud maja ning kunagise tütarlastekooli asukohas, mistõttu kohane oleks järgida juba 1902. aastal toleaege linnapea Brasche tehtud ettepanekut panna majale mälestustahvel. Kuna 2007. aastal täitub 270 aastat Hupeli sünnist, siis on järgmine aasta sellise tahvli valmistamiseks väga sobiv.

Rainer Eidemiller, Ühendus Weissenstein

10. august 2006. a.